

НОРМА І ПАТОЛОГІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ЕТИКО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ: ЕСКІЗ ПРОБЛЕМИ¹

Н. ЕЙНГОРН
*кандидат філософських наук,
професор кафедри етики, естетики,
теорії та історії культури
(Уральський Федеральний університет
імені першого Президента Росії Б. М. Єльцина,
Єкатеринбург, Росія)*



«Не робити ніяких поступок життю –
це ознака нерозсудливості»
(Демокрит)
«Нетерпимість – це тавро невігластва»
(М. К. Реріх)

Важко не погодитися із поширеною сьогодні думкою, що ми живемо з відчуттям хвороби, але без діагнозу. «Таке, що страждає і кидається» у просторі соціальної історії людство (Є. Трубецької) не лише не знаходить заспокоєння, але все більше розгойдує маятник власного руйнування і знищення. «Суспільство в цілому може бути хворим», – стверджував З. Фройд у праці «Невдоволення культурою». Культура і цивілізація все більше суперечать потребам людини, викликаючи «соціальний невроз», «революційний невроз», «колективний невроз». З. Фройд переконаний у необхідності «вивчення патології культурних спільнот» і висловлює надію на те, що колись хтось на це наважиться: «Фатальним для роду людського мені здається питання: чи вдасться – і, якою мірою – приборкати на шляху культури потяг до агресії та самознищення, що призводить до руйнації людського співіснування. Наш час у зв'язку з цим особливо цікавий. Нині люди настільки далеко зайшли у своєму пануванні над силами природи, що за їх допомогою легко можуть винищити один одного аж до останньої людини. Вони знають це, звідси чимала частка їх теперішнього занепокоєння, їх нещастя, їх тривоги» [1]. Висловлював ці побоювання З. Фройд трохи менше, ніж 90 років тому. Сьогодні його побоювання стали ще більш актуальними.

Ідею соціальної патології розвиває Е. Фромм у книзі «Здорове суспільство»: «Адже через те, що мільйони людей схильні до одних і тих самих вад, ці вади не перетворюються на чесноти; через те, що мільйони людей розділяють одні й ті самі помилки, ці помилки не перетворюються на істини, а через те, що мільйони

¹ Переклад з російської С. Максимова і Н. Сатохіної.
© Н. Ейнгорн, 2016

людей страждають від одних і тих самих форм психічної патології, ці люди не одужують» [2, 285]. У цій книзі Е. Фромм, по суті, дає діагноз хворому суспільству: «Нездорове суспільство породжує взаємну ворожнечу, недовіру, перетворює людину на об'єкт маніпуляції та експлуатації, позбавляє її почуття "Я", що зберігається лише тією мірою, якою людина підкоряється іншим» [2, 333].

Він закликає до розробки гуманізованого психоаналізу і гуманізованої етики, до використання методики неофрейдизму для аналізу соціально-історичного процесу. Історія не прагне олюднити людину, вона прагне витравити у ній усе істинно людське, спотворити її природу. Історія перетворилась на процес розлюднення людини. Руйнівність призводить до страждань та хворобливого світовідчуття. Тому слід прагнути до єдності соціального і психологічного аналізу реального буття суспільства й людини.

А. Менегетті, італійський психолог, філософ, художник, засновник онтопсихологічної школи, що продовжує гуманістичну гілку психології, стверджує, що зростає суперечність між вимогами буття і вимогами соціуму, яка породжує своєрідну «екзистенційну шизофренію», розділений розум. Особистість підкоряється соціуму на шкоду своєму справжньому буттю, трансцендентному плану існування. Людина поводиться відповідно до існуючих у суспільстві вимог, а відчуття туги і тривоги зростає: «Більшість людей, якщо не всі, самі зводять нанівець свій метафізичний потенціал. Майже у всіх життя перетворюється на біологічний цикл через нездатність розрізнити і підтримати в собі прагнення до метафізичного аспекту буття. Розплатою за цю нездатність служить туга і постійне невдоволення життям. Посилити тяжіння до буття, навчитися розпізнавати його і жити з ним. Тоді життя буде не дорогою до смерті, а дорогою до буття» [3, 5].

Російський правознавець, державний діяч, письменник, перекладач, історик церкви, дійсний таємний радник К. Побєдоносцев на початку минулого століття опублікував працю «Хвороби нашого часу» [4]. Абсолютно застосовний до сучасного стану людини і суспільства більш ніж столітньої давності діагноз: «Хвороба пошесна, епідемічна, якою заражене все нове покоління. Люди зростають у надмірних очікуваннях, які походять від надмірного самолюбства та надмірних, штучно утворених потреб. Раніше було більше задоволених і спокійних людей через те, що люди не так багато очікували від життя, задовольнялися малою, середньою мірою, не поспішали розширювати долю свою та її горизонти. Їх стримували своє місце, своя справа й усвідомлення обов'язку, поєднаного з місцем і справою. Дивлячись на інших, які широко живуть собі на втіху, маленькі люди думали: де нам? – і на цій неможливості заспокоювались. Зараз ця неможливість стала можливістю, доступною уяві кожного. Будь-який рядовий мріє потрапити у генерали фортуни, потрапити не працею, не службою, не виконанням справи і дійсною відмінністю, а випадком і раптовою наживою. Будь-який успіх у житті став здаватися справою випадку й удачі, і цією думкою всі збуджені більше або менше, ніби азартною грою і надією на виграш» [5].

Ця хвороба суспільства і людини має багато ознак й ускладнень: «Здебільшого створюються цінності уявні, дуті, для задоволення випадкових і тимчасових інтересів, з розрахунком на раптове збагачення. <...> Багато хто проживе з цими цінностями весь свій вік, залишаючись по суті порожніми, дрібними, безсильними, непродуктивними людьми. <...> Звідси безліч моральних банкрутств,

які відбуваються у певному сенсі з тих самих причин, що й банкрутства у сфері економічній. <...> Як наслідок з'являються люди молоді, але вже надломлені, скалічені, розбиті життям. <...> Життя наше стало неймовірно потворним, божевільним і брехливим; через те, що зник будь-який порядок, будь-яка послідовність у нашому розвитку; через те, що послабшала серед нас будь-яка дисципліна думки, почуття і моральності» [5].

Прикладом діагнозу стану суспільства є і праця К. Маннгейма «Діагноз нашого часу», написана у січні 1941 р., прочитана як лекція на конференції Федерального союзу в Оксфорді [6]. Ось як він пояснює мету своєї праці: «Давайте подивимося на світ з точки зору лікаря, який намагається поставити науковий діагноз нашої спільної хвороби. У тому, що наше суспільство серйозно хворе, сумнівів немає. Стисло ситуацію можна охарактеризувати таким чином: ми живемо у добу переходу від *laissez-faire* (франц. дозволяти діяти, дозволяти йти своїм ходом, стихійне пристосування) до планового суспільства. Планове суспільство майбутнього набуде однієї з двох можливих форм: або це буде диктатура з правлінням меншості, або нова форма правління, яка, незважаючи на сильну владу, буде демократичною.

Якщо цей діагноз виявиться правильним, то всі ми будемо в одному човні – Німеччина, Росія, Італія, Велика Британія, Франція і США. Незважаючи на досі існуючі значні відмінності, ми рухаємося в одному й тому ж напрямку – до певного сенсі планового суспільства, і питання полягає в тому, чи буде планування добрим, чи поганим: виникне воно на базі диктатури або на основі демократичного контролю. Однак мій діагноз – це зовсім не пророцтво. Цінність діагнозу полягає, головним чином, не в передбаченні як такому, а в з'ясуванні підстав цих тверджень, а також в актуальності аналізу факторів, що визначають хід подій» [7].

Діагноз К. Маннгейм визначає як *аналіз* факторів, що визначають хід подій. Важливо відповісти на запитання: як співвідносяться поняття «аналіз» і «діагноз», у чому їх спільне та відмінне, у яких контекстах їх правомірно вживати? Чи виправдане застосування медичного терміна «діагноз» до аналізу соціального життя? Чи є лише метафорами словосполучення «хворе суспільство», «хвора економіка», «хвора політика», «хворе право», «хвора мораль» тощо? У чому евристичність, пізнавальність таких понять? Спочатку уточнимо значення понять «аналіз» і «діагноз».

Аналіз (гр. *ἀνάλυσις* – розкладення, розчленування) – це метод наукового дослідження (пізнання) явищ і процесів, в основі якого лежить вивчення складових, елементів досліджуваної системи [8].

Діагноз (гр. *διάγνωσις* – розпізнавання) – висновок про сутність хвороби і стан пацієнта, виражений у загальноприйнятій медичній термінології та заснований на всебічному систематичному вивченні пацієнта [9]. Інакше кажучи, діагноз – це медичний висновок про стан здоров'я, визначення хвороби, травми на підставі спеціального дослідження.

Виходить, що і аналіз, і діагноз являють собою *дослідження, пізнання* чогось або когось. Операціонально вони ідентичні. Проте існують специфічні об'єкти і контексти застосування цих понять. Довгий час об'єктом діагнозу була людина (медицина – від лат. *medicina*, словосполучення *ars medicina* – «лікувальне мистецтво», «мистецтво зцілення» – має той самий корінь, що й дієслово *medeor* –

«зцілюю») [10] і тварина (ветеринарія – від лат. *veterinarius* – той, хто доглядає за худобою, лікує худобу). Проте з часом об'єктом діагнозу стали суспільство, окремі соціальні явища і процеси. У цьому немає термінологічного свавілля і всездозволеності авторів, формальних аналогій і перенесення значень. Немає і вульгарного біологізаторства. Реально, і суспільство, і спільноти – складні живі системи, живі мікроорганізми: «Організм – живе тіло, якому притаманна сукупність властивостей, що відрізняють його від неживої матерії. Як окрема особина організм входить до складу виду і популяції, являючи собою структурну одиницю популяційно-видового рівня життя» [11].

Хворіти, страждати може не лише окрема людина. Хворими стають мікро- і макроспільноти, які заподіюють біль і страждання одній людині, багатьом людям. Ось, як проникливо пише про морально хворі родини І. Ільїн: «Здорова родина виростить гідну людину, а хвора родина відтворить подібну до себе соціально хвору людину, яка страждає і заподіює страждання та біль іншим. Батьки цих людей змогли їх тільки народити і дати їм життя, але відкрити їм шлях до любові, до внутрішньої свободи, віри і совісті, тобто до всього того, що становить джерело духовного характеру та справжнього щастя, не зуміли; батьки за плоттю зуміли дати своїм дітям, крім плотського існування, самі лише духовні рани» [12, 87]. Діагноз морально хворої родини продовжується далі: «Життя у нещасних і таких, що розкладаються, родинях – це суцільна мука, лицемірство і надрич. Родина, яка витрачає свої сили на судоми взаємної відрази, ненависті, підозри і “сімейні сцени”, є справжнім розсадником хворих характерів, психопатичних потягів, неврастенічної кволості та життєвої “недолугості”» [12, 88].

Але морально хворими можуть бути цілі епохи: «Це як раз ті епохи, коли духовний виток починає коливатися у душах, слабшати і ніби зникати; це епохи такого, що поширюється і зміцнюється, безбожжя і прихильності до матеріального, епохи безсовісності, безчестя, кар'єризму і цинізму» [12, 87–88]. Такі хворі спільноти та епохи не можуть не завдавати людині моральної шкоди і душевних страждань. А це вже не лише категорії етики, а й поняття права [13].

Витоки індивідуальних і колективних страждань, неврозів і психопатій не в природі людини, або не лише у ній, а в конкретних суперечностях і конфліктах соціуму. Це передбачає виявлення соціальних аномалій, деструкцій, соціальної патології та її видів. Чому саме соціальний *pathos* має стати об'єктом і предметом дослідження? Чому недостатньо вивчити соціальні конфлікти, кризи, катастрофи, деструкції соціуму? Тому що все це стани і результати людської діяльності та відносин між людьми. А людина – це не лише суб'єкт історії, діяльності та відносин, а й *екзистенція, що страждає*: «Страждання – одне з глибинних екзистенційних переживань людини. <...> Страждання – живе, тремтяче, екзистенційне переживання, я страждаю, отже, я існую» [14].

«*Pathos*» у перекладі з грецької й означає страждання, біль. У Тлумачному словнику В. Даля «страждати» означає «мучитися», «терпіти біль», «тужити», «хворіти душею», «хворіти морально» [15]. Страждання, біль можуть ставати станом не лише окремої людини, а й малих та великих груп людей, тривати довгий час і, по суті, перетворюватись на хворобу.

Визнання хвороби є початком одужання. Діагнозу та терапії потребує не лише людина, а й спільноти і суспільство. Здавалося б, навіщо філософам заходитися навколо цього? Адже є соціальна медицина як теорія, навчальна

дисципліна в медичних вишах і як соціальна практика [16]. Але соціальна медицина – галузь медицини, яка вивчає вплив соціальних факторів на стан здоров'я суспільства та його окремих груп і розробляє науково обґрунтовані рекомендації щодо усунення шкідливих для здоров'я факторів.

Соціальна медицина перебуває на перетині суспільних і медичних наук. Її компетенція надзвичайно широка і має тенденцію до постійного розширення. Предметом соціальної медицини є суспільне здоров'я, під яким розуміють не просто фізичний, духовний і соціальний добробут окремих індивідів, а й відсутність соціальних хвороб. Одна з соціально-орієнтованих функцій спрямована на забезпечення соціального захисту прав громадян у питаннях охорони здоров'я і надання медико-соціальної допомоги.

Однак проблема здорового і хворого суспільства, не лише в сенсі соціальної обумовленості здоров'я і хвороб людини, а й як соціально-філософська проблема, все-таки існує. Укладачі та редактори збірника «Травма: пункти» пояснюють: «Ми хотіли показати, що травматичний досвід може бути не тільки об'єктом медичного і психіатричного впливу, а й предметом соціального аналізу» [17]. Але ж у *толерантності свої травми і свій біль, здатні перейти у хворобу*.

Толерантність – специфічна властивість соціальної реальності, соціальних відносин суб'єктів-спільнот і одиничних суб'єктів. Феномен толерантності залишається об'єктом філософських і численних міждисциплінарних досліджень та дискусій. Деякі з них дивують прихильністю до буквального значення терміна «толерантність», інші – штучним розширенням проблемного поля толерантності та багато хто – ігноруванням тексту «Декларації принципів толерантності» (далі – Декларація), у якому багато що позначено, визначено і могло би бути вихідною термінологічною та концептуальною основою численних міждисциплінарних досліджень.

У 2015 р. виповнилося 20 років Декларації, але навряд чи щось змінилося на краще у сучасному житті. У ній зазначається, що Держави – члени Організації Об'єднаних Націй:

«...відчуваючи занепокоєння у зв'язку з актами нетерпимості, насильства, тероризму, ксенофобії, агресивного націоналізму, расизму, антисемітизму, відчуження, маргіналізації та дискримінації щодо національних, етнічних, релігійних і мовних меншин, біженців, робітників-мігрантів, іммігрантів та соціально найменш захищених груп у суспільстві, а також актами насильства та залякування щодо окремих осіб, які реалізують своє право на свободу думки і висловлювання переконань, проявами, що почастишали останнім часом і становлять загрозу зміцненню миру та демократії на національному і міжнародному рівнях,

звертаючи особливу увагу на обов'язок країн-членів розвивати та забезпечувати повагу до прав людини та основних свобод для всіх без винятку незалежно від їхньої раси, статі, мови, національної належності, релігії або стану здоров'я і боротися з проявами нетерпимості,

приймають та урочисто проголошують цю Декларацію принципів толерантності» [18].

У статті 1 Декларації дається цілком прийнятне і для міждисциплінарних гуманітарних досліджень визначення поняття терпимості: «Толерантність означає повагу, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню

толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможливорює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру» [18]. З цього визначення випливає:

Стратегія толерантності – сприяти «переходу від культури війни до культури миру». *Сутність толерантності* – «гармонія у різноманітті». *Модуси толерантності* – «повага, прийняття і правильне розуміння», «чеснота», «моральний обов'язок», «політична і правова потреба».

Уточнимо сутність толерантності. Її нерідко характеризують як культуру діалогу: «Толерантність як соціальний тип культури діалогу культур» [19]. Діалог, полілог – форми мовних ситуацій, у яких беруть участь два агенти і більше. У точному сенсі, в діалогах і полілогах беруть участь суб'єкти культур, а не самі культури. Суб'єкти економіки, політики, права, моралі, етноси як суб'єкти відносин, суб'єкти толерантності. Саме між суб'єктами різноманітних відносин і виникають протилежні взаємозв'язки: тяжіння, взаємодоповнення, взаємозбагачення, взаємостворення або відштовхування, взаємозаперечення, взаємозубожіння, взаєморуйнування. Як бачимо, взаємність може бути і конструктивною, і деструктивною. У разі взаємної деструктивності рятівним виявляється *компроміс*. Сутність і цінність толерантності полягає саме в тому, що вона є рятівним, конструктивним, шляхетним компромісом [20].

Компроміс – це «крок назустріч», угода, якої досягнуто шляхом взаємних або односторонніх поступок. Конформізм і толерантність – два типи компромісу, які істотно розрізняються за ціннісним статусом і мотивацією. «Конформізм (від пізньолат. *conformis* – подібний, відповідний) – морально-політичне і морально-психологічне поняття, яке позначає пристосуванство, пасивне прийняття існуючого соціального порядку, політичного режиму тощо, а також готовність погоджуватися з пануючими думками і поглядами, загальними настроями, поширеними в суспільстві. Як компроміс розцінюється також непротивлення переважаючим тенденціям, незважаючи на їх внутрішнє неприйняття, самоусунення від критики тих або інших аспектів соціально-політичної та економічної дійсності, небажання висловлювати власну думку, відмова від особистої відповідальності за здійснювані вчинки, сліпе підкорення і слідування будь-яким вимогам і приписам, які виходять від суспільства, держави, партії, лідера, релігійної організації, патріархальної громади, родини тощо [20].

Конформізм – егоцентричний і корисливий компроміс, тому не можна погодитися зі спробами його явної апології у виступах і публікаціях С. Красильникова. У доповіді «Конформізм російської інтелігенції як соціальна цінність у ХХ ст.» він стверджує, що конформізм – це здатність адаптуватись до середовища, це необхідна умова соціалізації, це право на індивідуальний і соціальний самозахист, здатність взаємодіяти з агресивним соціальним середовищем, міра стійкості у професійній сфері (професійний конформізм інтелігенції) [22].

Тут відбувається явна підміна понять «адаптація» і «соціалізація» поняттям «конформізм». Однак соціалізація як процес адаптації, утвердження людини в соціумі є об'єктивно необхідним, закономірним, творчим по суті процесом. Зі свого боку компроміс – це явище аномальне, що являє собою відхилення від нормальної соціалізації. Аномальність конформізму в тому, що у його підґрунті

лежить розбіжність об'єктивно необхідного і суб'єктивно бажаного. Конформіст з міркувань особистої безпеки, комфорту, спокою пристосовується до умов і вимог середовища, зберігаючи, як правило, внутрішню незгоду з ним. Ф. Ларош-фуко дуже влучно зазначив: «Смирненість нерідко виявляється удаваною покірністю, мета якої – підкорити собі інших» [23].

Конформізм – це свідомо мімікрія, пристосуванство, пасивне прийняття існуючого порядку, пануючих поглядів, некритичне слідування загальним тенденціям і авторитетам. Як аномальна, егоцентрична форма адаптації, конформізм може бути рутинним, інертним, заснованим на звичках і зашкарублості. Проте не менш поширений сьогодні інший конформізм – активний, гнучкий, винахідливий, кон'юнктурний, заснований на користі та моральному лицемірстві.

Конформізм, по суті, є морально деструктивним компромісом у конфліктній ситуації морального вибору, коли обирати доводиться не між добром і злом, а з багатьох зол – менше, причому менше зло для себе, а не для інших. Благо інших не цікавить конформіста. Одне з головних виправдань конформіста в тому, що конформізм сприймається як необхідний, рятівний спосіб виживання у конфліктній реальності. Ігнорується корисливість конформізму, його егоцентризм і перетворення іншої людини з мети і цінності взаємних стосунків на засіб досягнення виключно блага конформіста, нерідко, за будь-яку ціну.

Але, можливо, наш обвинувальний пафос стосовно конформізму надмірний? Адже конформізм базується на розсудливості, безконфліктності, прагненні дотримуватись поміркованої позиції у будь-якій життєвій ситуації. Об'єктивно це сприяє стабілізації та нормалізації стосунків. Можливо, конформізм – шлях до всезагального примирення, адже, як стверджував Ж. Лабрюйєр, «часом легше і корисніше пристосуватись до чужої вдачі, ніж пристосувати чужу вдачу до своєї» [24]. І в соціальній психології конформність характеризується як засвоєння групових норм, звичок і цінностей, як необхідна умова позитивної соціалізації, як передумова нормального функціонування будь-якої соціальної системи, за умови дотримання меж конформізму.

Проблема конформізму від початку, по суті, – це проблема не лише соціально-психологічна, а й етична і моральна, оскільки стосується відносин «особистість – суспільство», «Я – Інший», «свій – чужий». Конформізм – це моральна позиція суб'єкта у всіх різновидах відносин, заснована на мотиві особистого блага і стабільності, порятунку поодиноці, відсторонення від проблем інших людей, байдужості до інших. І не можна недооцінювати відчужуючого потенціалу та патологічності конформізму, виражених у такій мудрості: «Не бійся друзів своїх, найстрашніше, що вони можуть зробити, це зрадити тебе, не бійся ворогів своїх, найстрашніше, що вони можуть зробити, це вбити тебе. Бійся байдужих, з мовчазної згоди яких зраджують і вбивають».

Конформізм заслуговує на осуд, а толерантність – на виправдання, особливо в сучасних умовах зростаючої критики толерантності [25]. Сутність цієї критики в тому, що в сучасному світі, що глобалізується, толерантність нібито стала перетвореною, фетишизованою формою терпимості, прийняття усього і навіть усепопущення з абсолютно розмитими «межами допустимого». Толерантність звинувачується у легітимації «шизо-індивідів» і «шизо-суспільства», у зловживанні правовою формулою: «дозволено все, що не заборонено», у провокативності безмежної всездозволеності. Майже перефразування Ф. Достоєвського:

«Якщо Бога немає, то все дозволено» на «Якщо толерантно, то все дозволено». Ситуація типова, коли «з водою вихлюпується й дитина», коли, можливо, гарні наміри призводять до поганого результату. А це вже компетенція етики.

Етична апологія толерантності – акцентування її гуманістичного потенціалу і статусу конструктивного, шляхетного компромісу. Компроміс – угода, що її досягли шляхом взаємних поступок, «кроку назустріч» у ситуації вибору не тільки між добром і злом, а й між злом більшим і злом меншим. Толерантність – властивість сильної, розвиненої духовності. Це – не пристосуванство, не безмежний компроміс, але це – *здатність не поглиблювати конфлікти, не перетворювати протиріччя на деструктивну силу, мудро відшукувати оптимальні шляхи їх вирішення*. Гуманно-цінне в толерантності – збереження своєї гідності і гідності іншого. Адже Інший – не гірший і не кращий за мене. Він просто Інакший. Інакший, який відрізняється від мене. Але не чужий, не далекий, не ворожий.

Шляхетність і гуманізм толерантності – у визнанні цінності Іншого як Інакшого. У визнанні його Гідності, Прав і Свобод. У визнанні того, що багатство – у різноманітності.

Етичне кредо толерантності: «Терпимість не є байдужістю до добра і зла, терпимість є чеснотою вільнодумства і людинолюбства, дбайливе ставлення до людських душ, до їхнього життєвого шляху, завжди складного і болісного» (М. Бердяєв) [26].

Етико-правовий дискурс постає як можливість реінтерпретації толерантності в умовах її сучасної критики. Толерантність існувала та існує як базова цінність, необхідна і для реалізації прав людини, і для досягнення миру, і для збереження спільнот. Визнанню толерантності необхідною умовою миру між народами ми завдячуємо появою перших європейських декларацій прав, які стали витоком Загальної декларації прав людини, прийнятої 10 грудня 1948 р.

Слід визнати, що толерантність була присутня у міжрелігійних відносинах у Середньовіччі. Середньовічна схоластика сприяла не лише розвитку мистецтва суперечок і доведення істини в цих суперечках, а й взаєморозумінню аргументів. Проблема свободи совісті осмислюється гуманістами (Е. Роттердамський, Т. Мор) і діячами Реформації (М. Лютер). Конфлікт католицизму і протестантизму вимагав розгляду і впорядкування проблем співіснування різних релігійних цінностей і різних церков. Про це пише Дж. Локк у своїх «Листах про віротерпимість» [27], що являють собою своєрідний маніфест толерантності. Але те, що сьогодні називається толерантністю, реально існувало у найдавніші часи, задовго до вивчення цієї проблеми.

Без компромісів люди не могли існувати і зберігати свої спільноти. Таліон, як звичай *обмеження* кровної помсти, як перша історична форма легітимного насильства [28], був історично першою практичною формою відплатної справедливості: «Око за око, зуб за зуб...». Справедливість є цінністю, що поєднує мораль і право. Античний афоризм говорить: «Право – мистецтво добра і справедливості». Це, по суті, моральний, етичний концепт права для всіх часів і народів. Етика права акцентує його гуманістичний потенціал, потенціал ставлення до людини як до цінності, поваги гідності, прав і свобод людини. Право не лише базується на гуманістичному принципі, воно покликане *захщати* і гідність, і права, і свободи людини.

Захист людини і суспільства від усіх різновидів свавілля – головна місія права. Право, регулюючи, засуджуючи, караючи, виправдовуючи, захищає. Щит – головний атрибут Феміди – богині правосуддя. Але як рідко він присутній у її зображеннях і описах. І символ неупередженості (пов'язка на очах), і символ справедливості (зрівноважені ваги), і караючий меч служать головному призначенню права – захисту життя, здоров'я, честі, гідності, усіх життєвих благ.

Квінтесенцією толерантності практичного права є принцип презумпції невинуватості. Якого терпіння, витримки, професійної честі та гідності, відповідальності вимагає від суб'єкта правозастосування цей принцип. Право – вид соціальної регуляції, заснованої на легітимному примушенні до соціального порядку. Усі можливі способи примусу в арсеналі права: духовний (умовне покарання, відстрочення виконання вироку, помилування), матеріально-економічні (штрафи, конфіскація майна), фізично-насильницький (позбавлення волі, позбавлення життя).

Узаконений примус випробовує суб'єкта права на моральну міцність, морально-психологічну здатність не вийти за межі дозволеного примусу, дотримуватись міри. Право дає суб'єкту владу над іншими і спокушає думкою: «хоч маленький, та царюк». І тут вектор толерантності має бути спрямований не назовні, не на іншого, а, перш за все, всередину, на себе. *Ви-терпіти* спокуси, не піддатись їм. Не піти проти професійної честі та гідності, не прирікати себе на муки совісті. Залишитись на позиції толерантності як чесноти, а не вади [29].

Для характеристики норми толерантності скористаємося «правилом золоті середини» Аристотеля – чеснотою є золота середина між двома вадами: вадою надлишку і вадою нестачі. Вада надлишку тієї або іншої якості породжує його *гіпертрофію*: *руйнування через перевищення норми*. Чи можлива гіпертрофія толерантності? Звісно, і проявляється вона в безмежності прийняття когось або чогось, яка породжує паразитування, зловживання цією чеснотою.

Кричущим прикладом такої гіпертрофованої толерантності (з боку головних західноєвропейських країн) та її деструктивних, патологічних наслідків стали події цього року в Західній Європі, що виникли з нерегульованим потоком біженців з Північної Африки і Близького Сходу. У Європі ще цієї весни було, за різними оцінками, від 150 до 200 тис. мігрантів із Близького Сходу, Північної і навіть Центральної Африки. Заговорили про апокаліпсис у Старому Світі, Велике переселення народів, занепад Європи і всього Західного світу, передбачений століття тому філософом О. Шпенглером. Біженці прагнуть потрапити саме в ті країни, де високий рівень життя, стабільна економіка, на сторожі толерантності стоїть не лише мораль, а й право. Вони протестують проти життя у рекреаціях і прагнуть у будь-який спосіб отримати пільги.

Гіпертрофована толерантність одних породила гіпертрофоване паразитування інших, біль втрат, тривоги, страху, непередбачуваності майбутнього. Масовий невроз періодично перетворюється на масові психози, напади насильницького протесту, бунти розпачу.

Вада нестачі толерантності являє собою її *гіпотрофію* – *руйнування толерантності через заниження норми*. Патологічною межею такої гіпотрофії толерантності є інтолерантність у всій різноманітності її деструктивних проявів: несхильність до компромісу, нетерпимість, відчуження, ворожість, ненависть, агресія, насильство.

Діагноз патології ненависті дає Ж. Бодрійяр: «Кристалізація злої волі, почуття неприйняття і відрази значно посилилась <...>, це неприйняття в чистому вигляді <...>, можливо, це нова форма принципу Зла?» [30]. Причину патології ненависті він бачить у тому, що «якщо насильство породжується пригнобленням, то ненависть зароджується, коли людину відправляють на смітник <...>. Наша культура перетворилась на виробництво відходів. Люди стають відходами своїх власних відходів – ось характерна риса суспільства, байдужого до своїх власних цінностей, суспільства, яке саме себе штовхає до байдужості і ненависті» [30].

Але це має вельми небезпечне продовження: «...як і багато сучасних хвороб, вона виникає із самоагресії та автоімунної патології». «Ненависть – це своєрідна фатальна стратегія, спрямована проти умиротвореного існування». «Ненависть як захисна реакція відповідає новій формі насильства з боку самої системи <...>, ненависть є симптомом і водночас агентом цього краху, оператором кінця соціальності» [30].

Смерть суб'єкта, смерть соціального, кінець історії, а не лише завдані ненавистю біль і страждання, – прогнозований результат патології ненависті як одного з модусів інтолерантності. Іншим патологічним модусом інтолерантності є насильство. Л. Толстой у своєму філософському есе «Не вбий нікого» стверджував, що життя людей, поєднане насильством, не може бути життям розумних істот: «Так, яким повинен бути жахливим розумовий занепад людей нашого світу, якщо вони вірять тому, що життя їхнє стане гіршим, якщо вони припинять страчувати, мучити, вбивати, вішати один одного» [31]. Це – одвічна мудрість етики ненасильства.

Проте реальність така, що відбувається справжня експансія насильства у всі сфери життєдіяльності людини і суспільства. Воно стає тотальним і все більш патологічним: «Насильство – це патологія, яка є кінцевим результатом витіснення злості та люті, у поєднанні з постійним страхом і безсиллям людини. А патологія не може бути нормою або винятком, вона є і її потрібно лікувати, вчитися керувати силою, щоб не розквітло насильство» [32].

Вчитися керувати силою – сутність профілактики насильства, основа етики ненасильства, вектор етики права: «...час зрозуміти тим, хто будує фортеці та броненосці, кого навчають вбивати, кого розбещують у школах, кого страчують і розстрілюють, хто збирає ті багатства, які охороняються вбивством, що життя без вбивств, без насильства значно більше здійсненне, ніж те, яке вони зараз ведуть» [31].

Сили зла, руйнування надзвичайно активні та могутні саме тому, що не потребують обмежень, живляться всездозволеністю. А «культура починається з обмежень» (Ю. Лотман), моральних і правових табу. Щоб мораль не була «безсиллям в дії» (Ш. Фур'є), вона потребує сили права, але права гуманного й етично конституційованого в усіх його спеціалізаціях. Мораль і моральність, зі свого боку, здатні ошляхетнити правову реальність, суб'єктів права. Як види соціальної регуляції, мораль і право багато в чому збігаються у своїх місіях: мораль – охоронець (берегиня, захисниця) спільнот, соціального; право – захист, збереження людини і суспільства від усіх видів свавілля.

Етико-правовий дискурс необхідний для відтворення, реконструкції багатьох ознак спорідненості, ідентичності права і моралі. Адже їх реальності,

цілі, функції багато в чому збігаються при різниці в способах регуляції. Право сприяє перетворенню морально належного на реально існуюче. Взаємодоповнення моралі та права в реальності потребує взаємодоповнюваності теорій моралі та права. Ціннісно-нормативна природа моралі та права породжує їхню істотну релятивність і навіть дилемність. А це вимагає обговорення, дискусії, мовної комунікації, етики дискурсу (К.-О. Апель [33] і Ю. Габермас [34]).

Проблема толерантності надзвичайно багатоаспектна і варіативна. Концепт норми і патології толерантності актуальний, акцентує практичну необхідність дослідження, передбачає синтез етичного і правового дискурсів. Все це потребує значних досліджень і відносно самостійних обґрунтувань. Тому цей текст є лише ескізом проблеми.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Фрейд З.* Недовольство культурой / З. Фрейд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://modernlib.ru/books/freyd_zigmund/nedovolstvo_kulturoy/read.
2. *Фромм Э.* Здоровое общество / Э. Фромм. – М. : АСТ, Астрель, 2011. – 448 с.
3. *Манегетти А.* Мудрец и искусство жизни / А. Манегетти. – Пермь : Хортон Лимитед, 1993. – 48 с.
4. *Победоносцев К. П.* Болезни нашего времени / К. П. Победоносцев // Московский сборник. Издание К. П. Победоносцева, пятое, дополненное. – М. : Синодальная типография, 1901.
5. *Победоносцев К. П.* Болезни нашего времени / К. П. Победоносцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.patriotica.ru/religion/pobed_bolezn.html.
6. *Манхейм К.* Диагноз нашего времени / К. Манхейм // Избранное: Диагноз нашего времени. – М., 2010. – С. 538–707.
7. *Манхейм К.* Диагноз нашего времени / К. Манхейм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.studfiles.ru/preview/1365167/>.
8. *Анализ* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : dic.academic.ru/2930.
9. *Диагноз* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ru.wikipedia.org Диагноз.
10. *Медицина* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ru.wikipedia.org Медицина.
11. *Организм* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ru.wikipedia.org Организм.
12. *Ильин И. А.* Путь духовного обновления / И. А. Ильин. – М. : Русская книга, 1996. – 210 с.
13. *Эйнгорн Н. К.* Этика права: не тождество понятий «моральный вред» и «нравственные страдания» / Н. К. Эйнгорн // The International Scientific and Practical Congress of Economists and Lawyers «EVERYTHING IN THE NAME OF SCIENCE!» 30.01.2015. Zurich (Switzerland). Professional scientific publication. – Geneva (Switzerland), Minsk (Republic of Belarus), Odessa (Ukraine), St. Petersburg (Russian Federation), 2015. – Vol. 2. – P. 253–256.
14. *Гуревич П. С.* Философская антропология : учеб. пособие / П. С. Гуревич. – 2-е изд. – М. : Омега-Л, 2010. – 607 с.
15. *Страдать* // Толковый словарь Даля, 1863–1866 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dal.sci-lib.com/word038926.html>.
16. *Социальная медицина: понятия и категории* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socialpol.ru/otvety-k-gosam-po-socialnoj-rabote-socialnaya-medicina-ponyatiya-i-kategorii.html>.
17. *Травма: пункты : сб. ст. / сост. С. Ушакин, Е. Трубина.* – М. : Новое литературное обозрение, 2009. – 936 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.studfiles.ru/preview/6176032/>.

18. Декларация принципов терпимости. Принята резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.
19. Отюцкий Г. П. Толерантность как социальный тип культуры диалога культур / Г. П. Отюцкий // *Философия. Толерантность. Глобализация. Восток и Запад – диалог мировоззрений : тезисы докладов VII Российского философского конгресса (г. Уфа, 6–10 октября 2015 г.)* : в 3 т. – Уфа : РИЦ БашГУ, 2015. – Т. 2. – С. 259–260.
20. Эйнгорн Н. К. От ошибочной апологии конформизма к подлинной культуре компромисса и толерантности / Н. К. Эйнгорн // *Интеллигенция России в конце XX века: система духовных ценностей в исторической динамике : тез. докл. и сообщ. всерос. науч. конф., посвящ. памяти проф. В. Г. Чуфарова / отв. ред. С. П. Постников*. – Екатеринбург : ИИА; Благотворит. Фонд, 1998. – 80 с.
21. *Философия: Энциклопедический словарь* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/555/КОНФОРМИЗМ.
22. Красильников С. А. Конформизм российской интеллигенции как социальная ценность в XX веке (Дискуссионные заметки) / С. А. Красильников // *Интеллигенция России в конце XX века: Система духовных ценностей в исторической динамике : тез. докл. и сообщ. всерос. науч. конф., посвящ. памяти проф. В. Г. Чуфарова / отв. ред. С. П. Постников*. – Екатеринбург : ИИА; Благотворит. Фонд, 1998. – 80 с.
23. Ларошфуко Ф. де. Максимы и моральные размышления / Ф. де Ларошфуко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aktivnoetv.ru/writer/5114/books/14417/laroshfuko_fransua_VI/maksimyi_i_moralnyie_razmyishleniya/read/2.
24. Лабрюйер Ж. де. Характеры или нравы нынешнего века. Сводная энциклопедия афоризмов / Ж. де Лабрюйер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://slovari.bibliofond.ru/aphorism_word/Жан%20де%20Лабрюйер/.
25. Эйнгорн Н. К. Этическая апология толерантности / Н. К. Эйнгорн // *Философия. Толерантность. Глобализация. Восток и Запад - диалог мировоззрений : тезисы докладов VII Российского философского конгресса (г. Уфа, 6–10 октября 2015 г.)* : в 3 т. – Уфа : РИЦ БашГУ, 2015. – Т. 2. – С. 291–292.
26. *Энциклопедия мудрости о толерантности* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/vospitatelnaya-rabota/2012/03/27/entsiklopediya-mudrosti-o-tolerantnosti>.
27. Локк Дж. Избранные философские произведения : в 2 т. / Дж. Локк. – М., 1960. – Т. 2.
28. Гусейнов А. А. Талион / А. А. Гусейнов // *Этика : Энциклопедический словарь / под общ. ред. Р. Г. Апресяна, А. А. Гусейнова*. – М. : Гардарики, 2001. – С. 489–490.
29. Валитова Р. Р. Толерантность: порок или добродетель? / Р. Р. Валитова // *Вестник Московского университета*. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – № 1. – С. 33–37.
30. Бодрийяр Ж. Город и ненависть. Лекция Жана Бодрийяра / Ж. Бодрийяр [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/laboratory/publicdoc/2006/656>.
31. Толстой Л. Н. Не убий никого / Л. Н. Толстой [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cbs-kurort.ru/author/2052/books/16661/tolstoy_lev_nikolaevich/ne_ubiy_nikogo/read/.
32. Цой Л. Н. Насилие – это норма или, все-таки, исключение / Л. Н. Цой // *Насилие, сила и бессилие, как конфликтологические факторы безопасности личности, общества и государства : сборник статей XV Международной научно-*

- практической конференции (21 ноября 2013 г.). – М. : Академия управления МВД России, 2013. – С. 257–259 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://conflictmanagement.ru/nasilie-eto-norma-ili-vse-taki-isklyuchenie>.
33. *Апель К.-О.* Трансформация философии / К.-О. Апель. – М. : Логос, 2001. – 344 с.
34. *Хабермас Ю.* Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2001. – 382 с.

REFERENCES

1. Freud S. *Nedovolstvo kulturoy* [Civilization and Its Discontents]. URL: http://modern-lib.ru/books/freyd_zigmund/nedovolstvo_kulturoy/read.
2. Fromm E. *Zdorovoe obshchestvo* [The Sane Society], Moscow, 2011.
3. Meneghetti A. *Mudrets i iskusstvo zhizni* [Sage and the art of living], Perm, 1993.
4. Pobedonostsev K. P. *Bolezni nashego vremeni* [Diseases of our time], *Moskovskiy sbornik*, Moscow, 1901.
5. Pobedonostsev K. P. *Bolezni nashego vremeni* [Diseases of our time]. URL: http://www.patriotica.ru/religion/pobed_bolezni.html.
6. Mannheim K. *Diagnoz nashego vremeni* [Diagnosis of our time], *Izbrannoe: Diagnoz nashego vremeni*, Moscow, 2010, pp. 538–707.
7. Mannheim K. *Diagnoz nashego vremeni* [Diagnosis of our time]. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/1365167/>.
8. *Analiz* [Analysis]. URL: dic.academic.ru/2930.
9. *Diagnoz* [Diagnosis]. URL: ru.wikipedia.org/Diagnoz.
10. *Medsitsina* [Medicine]. URL: ru.wikipedia.org/Medsitsina.
11. *Organizm* [Organism]. URL: ru.wikipedia.org/Organizm.
12. Ilyin I. A. *Put duhovnogo obnoveniya* [The path of spiritual renewal], Moscow, 1996.
13. Eyngorn N. K. *Etika prava: ne tozhdestvo ponyatiy «moralnyiy vred» i «nравstvennyie stradaniya»* [The ethics of law: not the identity of the concepts of «moral harm» and «moral suffering»], *The International Scientific and Practical Congress of Economists and Lawyers «EVERYTHING IN THE NAME OF SCIENCE!» 30.01.2015. Zurich (Switzerland). Professional scientific publication*, Geneva, Minsk, Odessa, St. Petersburg, 2015, Vol. 2, pp. 253–256.
14. Gurevich P. S. *Filosofskaya antropologiya* [Philosophical anthropology], Moscow, 2010.
15. *Stradat* [Suffer], *Tolkovyyiy slovar Dalya*, 1863–1866. URL: <http://dal.sci-lib.com/word038926.html>.
16. *Sotsialnaya meditsina: ponyatiya i kategorii* [Social medicine: concepts and categories]. URL: <http://socialpol.ru/otvety-k-gosam-po-socialnoj-rabote-socialnaya-medicina-ponyatiya-i-kategorii.html>.
17. *Travma: punktyi* [Injury: points], Moscow, 2009, URL: <http://www.studfiles.ru/preview/6176032/>.
18. *Deklaratsiya printsipov terpmosti* [Declaration of the principles of tolerance]. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.
19. Otyutskiy G. P. *Tolerantnost kak sotsialnyiy tip kulturyi dialoga kultur* [Tolerance as a social type of culture of dialogue of cultures], *Filosofiya. Tolerantnost. Globalizatsiya. Vostok i Zapad – dialog mirovozzreniy: tezisyi dokladov VII Rossiyskogo filosofskogo kongressa (g. Ufa, 6–10 oktyabrya 2015 g.)*, Ufa, 2015, vol. 2, pp. 259–260.
20. Eyngorn N. K. *Ot oshibochnoy apologii konformizma k podlinnoy kulture kompromissa i tolerantnosti* [From the erroneous apologia of conformism to a genuine culture of compromise and tolerance], *Intelligentsiya Rossii v kontse HH veka: sistema duhovnyih tsennostey v istoricheskoy dinamike: tez. dokl. i soobshch. vseros. nauch. konf. posvyasch. pamyati prof. V. G. Chufarova*, Ekaterinburg, 1998.

21. *Filosofiya: Entsiklopedicheskiy slovar* [Philosophy: Encyclopedic dictionary]. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/555/KONFORMIZM.
22. Krasilnikov S. A. Konformizm rossiyskoy intelligentsii kak sotsialnaya tsennost v XX veke (Diskussionnyye zametki) [The conformism of the Russian intelligentsia as a social value in the twentieth century], *Intelligentsiya Rossii v kontse HH veka: Sistema duhovnykh tsennostey v istoricheskoy dinamike: tez. dokl. i soobshch. vseros. nauch. konf., posvyasch. pamyati prof. V. G. Chufarova*, Ekaterinburg, 1998.
23. La Rochefoucauld F. de. Maksimyi i moralnyie razmyishleniya [Maximes]. URL: http://www.aktivnoetv.ru/writer/5114/books/14417/laroshfuko_fransua_VI/maksimyi_i_moralnyie_razmyishleniya/read/2.
24. Labryuyer Zh. de. Harakteryi ili nrvayi nyineshnego veka. Svodnaya entsiklopediya aforizmov [Characters or customs of the present century. Consolidated Encyclopedia of aphorisms]. URL: http://slovari.bibliofond.ru/aphorism_word/Zhan de Labryuyer/.
25. Eyngorn N. K. Eticheskaya apologiya tolerantnosti [Ethical apologia of tolerance], *Filosofiya. Tolerantnost. Globalizatsiya. Vostok i Zapad – dialog mirovozzreniy: tezisyi dokladov VII Rossiyskogo filosofskogo kongressa (g. Ufa, 6–10 oktyabrya 2015 g.)*, Ufa, 2015, vol. 2, pp. 291–292.
26. Entsiklopediya mudrosti o tolerantnosti [Wisdom's Encyclopedia of Tolerance]. URL: <http://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/vospitatelnaya-rabota/2012/03/27/entsiklopediya-mudrosti-o-tolerantnosti>.
27. Locke J. Izbrannyye filosofskie proizvedeniya [Selected philosophical works], Moscow, 1960, vol. 2.
28. Guseynov A. A. Talion [Talion], *Etika: Entsiklopedicheskiy slovar*, Moscow, 2001, pp. 489–490.
29. Valitova R. R. Tolerantnost: porok ili dobrodetel? [Tolerance: vice or virtue], *Vestnik Moskovskogo universiteta*, 1996, no. 1, pp. 33–37.
30. Baudrillard J. Gorod i nenavist [City and hatred]. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/publicdoc/2006/656>.
31. Tolstoy L. N. Ne ubiy nikogo [Do not kill anyone], URL: http://www.cbs-kurort.ru/author/2052/books/16661/tolstoy_lev_nikolaevich/ne_ubiy_nikogo/read/.
32. Tsoy L. N. Nasilie – eto norma ili, vse-taki, isklyuchenie [Violence is the norm or, still, an exception], *Nasilie, sila i bessilie, kak konfliktologicheskie faktoryi bezopasnosti lichnosti, obschestva i gosudarstva: sbornik statey XV Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (21 noyabrya 2013 g.)*, Moscow, 2013, pp. 257–259. URL: <http://conflictmanagement.ru/nasilie-eto-norma-ili-vse-taki-isklyuchenie>.
33. Apel K.-O. Transformatsiya filosofii [Transformation of philosophy], Moscow, 2001.
34. Habermas J. Moralnoe soznanie i kommunikativnoe deystvie [Moral consciousness and communicative action], Saint Petersburg, 2001.

Ейнгорн Н. К. Норма і патологія толерантності в етико-правовому дискурсі: ескіз проблеми

Анотація. У статті акцентується увага на малодослідженому концепті норми і патології толерантності, специфічному розгляді цієї проблеми в етико-правовому дискурсі. Дається порівняльний аналіз конформізму і толерантності як двох видів компромісу. Висловлюється необхідність етичної і правової апології толерантності. Окреслено відмінність аналізу і діагнозу сучасного стану суспільства й людини. Патологія толерантності представлена як її гіпертрофія і гіпотрофія. Ненависть і насильство розглянуті як патологічні модуси інтолерантності. Робиться висновок про необхідність дослідження специфіки етико-правового дискурсу.

Ключові слова: етико-правовий дискурс, хворе суспільство, толерантність, норма, патологія, діагноз, гіпертрофія толерантності, гіпотрофія толерантності.

Эйнгорн Н. К. Норма и патология толерантности в этико-правовом дискурсе: эскиз проблемы

Аннотация. В статье акцентируется внимание на малоисследованном концепте нормы и патологии толерантности, специфическом рассмотрении этой проблемы в этико-правовом дискурсе. Дается сравнительный анализ конформизма и толерантности как двух видов компромисса. Высказывается необходимость этической и правовой апологии толерантности. Намечено различие анализа и диагноза современного состояния общества и человека. Патология толерантности представлена как ее гипертрофия и гипотрофия. Ненависть и насилие рассмотрены как патологические модусы интолерантности. Делается вывод о необходимости исследования специфики этико-правового дискурса.

Ключевые слова: этико-правовой дискурс, больное общество, толерантность, норма, патология, диагноз, гипертрофия толерантности, гипотрофия толерантности.

Eyngorn N. Norm and Pathology of Tolerance in Ethical-Legal Discourse: a Sketch of the Problem

Summary. The article emphasizes the little investigated concept of norm and pathology of tolerance. Consideration of this issue in the ethical-legal discourse is specific. The comparative analysis of conformism and tolerance as two types of compromise. It expressed the need for ethical and legal apologia of tolerance. It is planned to distinguish the analysis and diagnosis of the current state of society and the individual. Pathology of tolerance is presented as its hypertrophy and hypotrophy. Hatred and violence are considered as pathological modes of intolerance. The conclusion about the need to study the specifics of ethical and legal discourse.

Key words: ethical-legal discourse, sick society, tolerance, norm, pathology, diagnosis, hypertrophy of tolerance, hypotrophy of tolerance.